

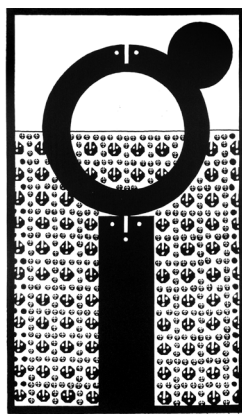
NÉMETH ISTVÁN

RENDSZERVÁLTÁS AZ NDK-BAN

Az NDK „reálisan létező szocializmusa” az 1980-as években

■ 1981 áprilisában az NSZEP 10. pártkongresszusa nem adott új impulzusokat az NDK fejlődésének. A nagy reformáttörés ismét elmaradt. A rendszer válsága folyamatosan éleződött. A gazdaság teljesítménye tovább csökkent, a környezet rombolása és szennyezése erősödött, a városok szétestek. Az NSZEP 2,2 millió tagjával tántoríthatatlanul az NDK „vezető erejének” vallotta magát, s elutasította a másként gondolkodók együttműködését. Honecker, aki körül újabb személyi kultusz alakult ki, a „gazdaság- és szociálpolitika egységének” folytatását s az európai status quo elismerését hirdette meg. 1982-ben ismét komoly ellátási gondok jelentkeztek, amelyet az import csökkentése és az export növelése okozott. Ugyanis a 10 milliárd dollár feletti külföldi adósságot a lakossági fogyasztás terhére 6,7 milliárd dollárra (1983) csökkentették.¹

Az 1980-as évek közepére Honecker pragmatizmusa válságba torkolt, s az ellátási helyzet mind súlyosabbá vált. A társadalmi különbségek megszüntetése távlati célként továbbra is fennmaradt, de a jövedelem- és oktatáspolitikában elsősorban a gazdasági haszon követelménye kezdett érvényesülni. A szociális különbségeket az intenzív növekedés hajtóerejének tekintet-

Az NDK vezetése számára nem maradt más választás, mint a kilátástalan küzdelem a lemaradás behozására, amelynek során azonban a keletnémetek növekvő igényei mindinkább eltávolodtak a gazdasági lehetőségektől.

ték. Az új társadalomszemlélet az 1980. évi lengyelországi válság után a politikai rendszer perifériáit is elérte.

Miután 1975-ben a helsinki záródokumentum aláírásával az NDK kötelezettséget vállalt az állampolgárok szabad költözködési jogának elfogadására, némiképpen enyhült a kiutazási kérelmek elbírálása. Az NSZK kelet-berlini állandó képviselőjének elfoglalása után a rendszer lazított kiutazási gyakorlatán. Honecker 1987. szeptemberi NSZK-beli látogatása a két német állam „normalizált” kapcsolatát s az európai enyhüléshez való hozzájárulást hivatott kifejezni. A látogatás kapcsán növekedett azon európai politikusok száma, akik a két önálló német állam végleges elismerését sürgették. A szövetségi kormány azonban határozottan elutasította e követeléseket, s nem adta fel az állami egység helyreállításának célját és az egységes német állampolgárság elvét. Honecker az NDK és állampolgárságának teljes elismerését követelte. Megkísérelte elérni, hogy a lakosság „hazám, az NDK”-ra esküdjön fel. Állandóan azt hajtogatták, hogy az NDK lakosainak lényegesen jobban megy, mint szomszédjaiknak „a testvéri szocialista országokban”. Az érvelés azonban kevésbé nyugtatta meg a lakosságot, hiszen ők az NSZK életszínvonalához mérték magukat. S viszonylagos jólétüket elsősorban a nyugati támogatásra és hitelekre, mintsem az NDK gazdasági rendszere állítólagos előnyeire vezették vissza.

Az értelmiségiek, az egyházak és a fiatalok többet, mást, legalábbis jobb szocializmust sürgettek. Az NDK társadalmi szerződése mindinkább veszélybe került. A nyolcvanas évek közepén a gorbacsovi szovjet reformpolitika új reményeket ébresztett az ország lakossága körében, míg az NSZEP vezetése egyre gondterheltebben reagált rá.²

Az NSZEP-rendszer összeomlása

■ 1985 márciusa után a demokratizálást, az egyén felszabadítását, a nyitást, a gazdaság decentralizálását és a népek önrendelkezési jogát elismerő gorbacsovi irányvonal mély egyetértésre talált a németeknél. 1987 februárjára a szovjet–NDK viszony alaposan megromlott. Miközben a gorbacsovi reformpolitika 1988–1989-ben Lengyelországban és Magyarországon meghozta első „gyümölcseit”, a reformer, illetve konzervatív országok tömbön belüli szembenállásában Berlin a reformellenes Berlin–Prága–Bukarest-tengely élére állt.

Ezzel szemben az „új gondolkodás” és gyakorlata új fejezetet nyitott a szovjet–NSZK kapcsolatokban. 1989 júniusában Gorbacsov és Kohl nyilatkozatban rögzítette, hogy a népek és az államok szabadon határozzák meg sorsukat, s kapcsolataikat szuverén módon alakítják. Gorbacsov ezzel nyíltan visszavonta a közép- és kelet-európai tömb társadalmi status quóját kollektíven biztosító Brezsnyev-doktrínát, amelynek helyébe októberben a Sinatra-doktrína lépett (a népszerű *My Way* dalból levezetett „saját út” lehetősége).

Az 1980-as években mind nyilvánvalóbb lett, hogy az NDK gazdasági teljesítőképességét és polgárai anyagi helyzetét illetően még mindig a

szocialista államok között az élen áll, de az NSZK-val összevetve hanyatlás fenyegeti. Az NDK vezetése számára nem maradt más választás, mint a kilátástalan küzdelem a lemaradás behozására, amelynek során azonban a keletnémetek növekvő igényei mindinkább eltávolodtak a gazdasági lehetőségektől. Veszélyes körforgás indult meg: az NDK gyakorta a termelési ár alatt tudta értékesíteni a világpiacon termékeit, és egyúttal nyugati pénzügyi eszközökkel jelentős beruházásokat kellett elkezdenie, hogy nyugati exportja számára attraktív termékeket állíthasson elő. Ennek következtében az NDK gazdasága növekvő külkereskedelmi hiányt termelt, amelyet újabb nyugati – elsősorban az „osztályellenség” NSZK-tól – hitelekkel igyekezett befoltozni. E rendkívül kockázatos politika végül a nyolcvanas évek végén az állam csődjéhez vezetett.

A közelgő válságra az NDK-ban számos jel utalt. Az 1980-as évek második felére valamennyi területen súlyos problémák léptek fel. Az alapellátás ugyan biztosított és olcsó, de túltámogatott volt, s még így sem elégítette ki az állampolgárok Nyugatról felébresztett fogyasztási igényét. A hierarchikusan szervezett politikai hatalom pedig nem engedélyezett szabad társadalmi struktúrákat, elutasította a gorbacsovi reformpolitikát. A kiutazási kérelmek növekedése, valamint a menekülési hullám jelezte a rendszer belső állapotát, amelyet a Szovjetunió 1945 óta elsődlegesen kívülről stabilizált és tartott életben, s amely a megváltozott körülmények közepette váratlanul magára maradt. A szovjet politika elutasításában pedig a NSZEP olyan messzire ment, hogy 1988 novemberében betiltották a *Szputnyik* című szovjet folyóiratot és különböző szovjet filmeket. Eltűnt a korábbi jelszó is: „A Szovjetuniótól tanulni annyit jelent, mint győzni tanulni!”³

Bush amerikai elnök a berlini fal lebontását sürgette, de az országon belüli illegális szervezkedés időszakában Honecker továbbra is azt vallotta, hogy a fal 50 vagy 100 év múlva is állni fog. A politikai válság új méreteket öltött az 1989. május 7-i helyhatósági választásokon. A becslések szerint 10-20%-os ellenszavazati arány ellenére Egon Krenz, a választási bizottság elnöke ismét 98,89%-os hivatalos eredményt hirdetett ki.⁴ Később Günter Schabowski elismerte, hogy ez a választás sem különbözött a korábbiaktól, és a múltban minden választást manipuláltak. Ezúttal azonban az emberek nem fogadták el a kormány által kihirdetett eredményt, s panaszt emeltek. Ezek az események jelezték, hogy megváltozott a bel- és külpolitikai környezet: az ország korábbi legfontosabb szövetségesei a reformok útját járták, és számos állampolgár a kormányt időközben reformellenesnek, sőt reformra alkalmatlannak tartotta. A Honecker körüli pártvezetés elveszítette támaszát a Szovjetunióban és más „testvéri országokban”, s fokozatosan elszigetelődött. Mély csalódást váltott ki Kelet-Berlin egyetértő nyilatkozata a drámai kínai eseményekre is. Az NDK vezetése a pekingi Mennyei Béke Terén 1989. június 4-én a diáklázadás brutális leverése után nyíltan állást foglalt a kínai kormány mellett, szolidaritási látogatást tett Kínában, és a tüntető diákokat ellenforradalmároknak bélyegezte. Ezt sokan figyelmeztetésnek tekintették, és tartottak az esetleges „kínai megoldástól”. Az NDK több templomában tiltakozó ren-

dezvényekre került sor, miközben a rendszer politikai szimpátialépéseket tett a kínai vezetés felé.⁵

Az 1989. május 7-i manipulált helyhatósági választásokra emlékezve júniustól minden hónap 7-én tiltakozó akciókat rendeztek. Ezen túlmenően szeptember 4-én Lipcsében a Nikolai-templomban rendezett békeimádság után megkezdődtek a „hétfői tüntetések”, amelyeken rövidesen több ezren vettek részt. Az akciók sikerén felbátorodva politikai szervezetek is alakultak, amelyek részben pártnak, részben polgári mozgalomnak vallották magukat: az Új Fórum, a Demokrácia Most, az NDK Szociáldemokrata Pártja és a Demokratikus Útrakelés. Az NSZEP vezetése így már nemcsak a közép- és kelet-európai liberalizálási tendenciákkal, az országból menekülők áradatával, hanem mindinkább saját szerveződő ellenzékével is szembekerült.⁶

Ebben a helyzetben meglehetősen rosszkor jött az NDK fennállásának 40. évfordulójára (1989. október 7.) rendezett ünnepély. Október 4-én súlyos összetűzésekre került sor a drezdai főpályaudvar előtt, amikor az NSZK prágai követségére menekült NDK állampolgárokat az NSZK-ba szállító vonat áthaladt az állomáson. Honecker 4000 vendéget hívott meg az országból, és több mint 70 külföldi delegáció fogadására készült, köztük Gorbacsovra is. Abban reménykedett, hogy hasznot húzhat a szovjet főtitkár nemzetközi elismerésének fényéből. Ő azonban arra figyelmeztette a Politikai Bizottság tagjait, hogy „aki elkésik, megbünteti az élet”. Megbeszéléseiken Honecker egy szóval sem említette a menekültügyet és belső nehézségeiket.

1989 októberében az NDK lakosságának lappangó elégedetlensége nyílt tiltakozó akciókba csapott át. Az első napokban a rendőrség még brutálisan fellépett a tüntetők ellen, de az október 9-i hetvenezer fős lipcsei tüntetés már erőszakmentesen zajlott le. Ez a nap lett az igazi „fordulat”, a „döntés napja”. Mivel Honecker továbbra is ellenezett minden változást, Egon Krenz, Günter Schabowski, Harry Tisch, a szakszervezeti szövetség elnöke és Willy Stoph miniszterelnök az október 17-i politikai bizottsági ülésen Honecker lemondását tervezték. Mivel a puccsot a megyékben és Moszkvában sem ellenezték, minden a terv szerint történt. Másnap a Központi Bizottság Egon Krenzet választotta a párt főtitkárnak. Esti televíziós beszéde azonban elmaradt a várakozásoktól, mivel továbbra is a letűnt NSZEP-elit negatív képét jelenítette meg. Valójában Honecker bukásával nem oldódtak meg azok a problémák, amelyekért leváltották. Az új vezetés megígérte, hogy a jövőben a tüntetéseket a politikai kultúra részeként tolerálják, s új utazási törvényt jelentettek be. A médiákban megváltozott a tudósítások hangneme, s vita kezdődött a választásokról. Október 27-én amnesztiát hirdettek a kiutazottak, menekültek és a tüntetők számára.⁷

A tüntetések azonban továbbra is folytatódtak. A Krenz kinevezését követő első hétfői tüntetésen egyedül Lipcsében több mint 300 ezren vonultak az utcára, közülük sokan Krenz-ellenes jelszavakkal. Az országban mindenütt további nagy tüntetésekre került sor. Gorbacsov és Krenz november 1-jei moszkvai találkozásánál alig esett szó az NDK válságáról.

Moszkvában ismét elég szilárdnak tartották az országot, miután Honecker leváltása után Krenz és támogatói rugalmasabb irányvonalukkal még kapcsolódni kívántak a Gorbacsov-féle peresztrojkához és glasznosztjhoz. Azonban éppen az ellenkezője történt. Amikor november 1-jén éjjel feloldották az október elején Csehszlovákiával szemben elrendelt utazási korlátozásokat, néhány óra alatt nyolcezer NDK állampolgár lépte át a határt. November első hetében a tüntetések elérték csúcspontjukat. Ezért november 7-én testületileg lemondott a Willi Stoph vezette kormány, november 8-án pedig az egész Politikai Bizottság, hogy új vezetésnek – Krenz, Hans Modrow, Schabowski, Herger – adja át helyét.

Krenz és az új NSZEP-vezetés tisztában volt azzal, hogy a rendszer megújulása számára legfontosabb az utazási szabadság ügye. Krenz november 9-én délután informálta a Központi Bizottságot az új utazási rendelkezésekről, este pedig Schabowski, az információért felelős új KB-titkár sajtótájékoztatón ismertette az új utazási rendelkezéseket tartalmazó kormányelőterjesztést. Krenz akciója azonban keresztülhúzta az időigényes menetrendet. Az eseményről a televízió híradójából értesülve még aznap este polgárok ezrei gyülekeztek a két városrészt elválasztó átkelőhelyeken, hogy személyesen győződjenek meg az új helyzetről. Schabowski félreérthető sajtónyilatkozatai azt sugallták, hogy „azonnal” felkereshetik a Nyugatot. Mivel a határőrök semmiféle új utasítást nem kaptak, kezdetben ők is rögtönöztek, majd Krenz hozzájárulása után este 10 óra tájban megnyitották a határátelőköt. Ezzel 28 év után a berlini fal leomlott. Willy Brandt, aki 1961-ben kormányzó polgármesterként szemtanúja volt a fal felépítésének, 1989. november 10-én este a schönebergi városháza előtti gyűlésen kijelentette: „most összenő, ami összetartozik”.

Magyarország és a német egység (1989)

■ A magyar nagykövetség pontosan rögzítette az NDK-ban beinduló erjedést: „A közhangulat [...] romlik. Erős az NDK polgárainak kivándorlási törekvése. Romlott az állam és egyház viszonya. 1953 óta lényegében először lépett ki az ellenzék az utcára. (1988. január 17-én a Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolása évfordulójának emlék-demonstrációján).”⁸

1989. május 2-án pénzügyi okokból megkezdődött a nyugati magyar határzár bontása. A keletnémet vezetés viszonylag hamar felmérte, hogy a magyar döntés hosszú távon milyen nem kívánatos következményekkel járhat az NDK-ra nézve, bár tényleges hatásait még ők sem láthatták előre.⁹ Az NDK-sok menekültkérdése Magyarországon először nem a keletnémetek, hanem a falurombolások miatt Ceaușescu Romániájából menekült magyarok miatt vált politikai kérdéssé. A menekülteket a kétoldalú egyezmények értelmében a magyar hatóságoknak vissza kellett volna toloncolni Romániába, de ezzel az embertelen gyakorlattal 1988-ban felhagytak. Végül a magyar kormány azt a megoldást választotta, hogy Magyarország csatlakozzon az Egyesült Nemzetek 1951-ben elfogadott gen-

fi menekültügyi egyezményéhez (UNHCR), mivel az ENSZ-nek Románia is tagja, és a konvenció többoldalú nemzetközi szerződésként előnyt élvez a kétoldalú államközi megállapodásokkal szemben, megtiltva a menekültek kiadását.¹⁰

Erre 1989. március 17-én került sor. Az egyezmény fontos vívmánya volt, hogy fegyverhasználatot csak önvédelemből tett lehetővé a határőrség tagjai számára, így valótlanok az állítások, miszerint a kényes nyári időszakban tűzparancs lett volna érvényben a határon.

Azonban nem csak a határon volt probléma; az NSZK budapesti nagykövetségére rövid időn belül 118 keletnémet nyomult be, ezért a követséget augusztus 13-án átmenetileg bezárták. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC) humanitárius okokra hivatkozva felléphetett, és ezt a magyar és nyugatnémet fél egyaránt kívánatosnak tartotta. A követség bezárásával a menekültek ellátásában nagy szerephez jutott az év elején újjáalapított Magyar Máltai Szeretetszolgálat, személyesen Kozma Imre atya, illetve német részről a magyar származású Csilla von Boeselager asszony. Első menekülttáborukat augusztus 14-én nyitották meg Zugligetben.

A nyári szabadságról visszatérő kormány augusztus 17-én foglalkozott először hivatalosan a menekültek helyzetével. Egy civil kezdeményezésű esemény azonban felgyorsította a történéseket. 1989. június 20-án Habsburg Ottó egy debreceni előadása után helyi MDF-esek adták az ötletet a piknikhez a megszűnő vasfüggöny két oldalán. Habsburg Ottó a Páneurópa Unió elnökeként elfogadta a piknikre vonatkozó védnöki felkérést. Hogy a rendezvényt politikailag is védetté tegyék, másik védnöknek Pozsgay Imrét kérték fel. A pikniket soproni ellenzékiek segítségével szervezték Sopronpuszta térségében, Soprontól északra. A piknik tengelye Sopronkőhida és a burgenlandi Szent Margit bánya közötti régi pozsonyi országút volt, ahol augusztus 19-én 15–18 óra között az útlevelek felmutatásával lehetett átmenni a szomszéd országba; tehát a szervezők egy családi helyi rendezvényre készültek, semmiképpen sem menekültáradatra. A piknik konspirációja azonban nem volt jól megszervezve. Hogy nem történt tragédia, az egyedül Balla Árpád alezredes érdeme, aki nem próbálta meg feltartóztatni a dombos terepen a takarásából hirtelen feltűnő és a határőrök felé rohanó több száz keletnémetet.¹¹

1989. augusztus 21-én tragikus esemény keltett feltűnést: Kurt-Werner Schulz 36 éves keletnémet menekült dulakodás közben lelőtték Kőszeg térségében. A határőr nem szándékos lövést adott le; a saját testi épségét védte, amikor a rá támadó Schulz el akarta venni fegyverét; az esetet ezért balesetnek minősítették. Fennállt a veszély, hogy elpárolog a Magyarországot eddig övező nyugati jóindulat.¹²

A két német állam vitájában Magyarország egyre kényelmetlenebb szerepbe kényszerült. A Külügyminisztériumban végül arra jutottak, hogy mivel az 1969. évi magyar–NDK egyezményt a három hónapos felmondási határidő miatt nem érdemes felmondani, annak kényes pontjait egyszerűen felfüggesztik. Így kerülhetett sor 1989. augusztus 22-én a végső döntésre a menekültek szabad kiengedéséről. A miniszterelnök meghallgatta a résztvevőket, majd kimondta a döntést a határ megnyitá-

sáról. Horváth István bonni nagykövetet (a belügyminiszter névrokona) megbízták, kérjen Kohl kancellártól időpontot egy mielőbbi találkozóra.¹³

Az NSZK követségére menekültek hányatott sorsa 1989. augusztus 24-én hajnalban oldódott meg. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága elszállította őket Ferihegyre, ahol a 108 menekült vöröskeresztes úti okmányokkal ellátva, bérelt svájci repülőn Bécsbe repült.¹⁴

Az előzetes megbeszéléseknek megfelelően szigorú titoktartás mellett, augusztus 25-én Németh Miklós külügyminiszterével Bonnba érkezett, majd a közeli gymnichi kastélyban kezdett megbeszéléseket Kohl kancellárral és Genscher külügyminiszterrel. Itt Németh Miklós elmondta, hogy Magyarországon súlyos gazdasági válságban vannak. Egyidejűleg kellene lebonyolítani a piacgazdaságra való átállást, ahol az emberek azonnali eredményeket várnak. Egyre inkább felismeri, hogy milyen károkat okozott Magyarországnak az utolsó negyven év. Az országnak 6,5 milliárd dollár adóssága van, amelyből 3 milliárd dollár behajthatatlan. Az országban 2 millióan élnek a létminimum alatt. Alapjában véve korlátozni kellett a keleti exportot, hogy javítsák az ellátást, így azonban a Szovjetunió retorziójával kell számolni, főképpen az energiaellátás terén. Újabban már egy áramkimaradás is történt. Egyébként a magyar exportkapacitás túlságosan a KGST-re és annak alacsony igényeire irányul.¹⁵

„Megkérdem Önt, szövetségi kancellár úr, számolhatunk-e a segítségükkel? Nemcsak az NSZK-ra, hanem az egész Nyugatra gondolok. Ohajtja támogatni a reformfolyamatot, vagy az a jelszó, hogy kivárni? Döntésére október 6-i pártkongresszusunk előtt szükségünk van.”¹⁶

A szövetségi kancellár három cselekvési szintet látott, és segítséget ígért.

1. Mit tud az NSZK tenni? Kohl ez ügyben szeptember első felében ígért választ.

2. Mit tud az Európai Közösség tenni? Genscher megígérte, hogy beszél Dumas-val.

3. Mit tud az Egyesült Államok tenni? Kohl megígérte, hogy beszél Bushsal.

Németh Miklós felvetette, hogy a német bankoknál – összesen 4–5 bankról van szó – egyenként 400–500 millió adósságunk van, s megoldási javaslatot is ajánlott. Kohl szerint mindez meghaladja a szövetségi kormány kompetenciáját, de megkéri Herrhausen urat a Deutsche Banknál, utazzon Magyarországra a kérdés megvitatására.¹⁷

A menekültkérdésről szólva Németh tájékoztatta Kohlt, hogy „szóba sem jöhet visszaküldésük az NDK-ba. Hacsak valamiféle külső katonai vagy politikai erő nem akadályoz meg ebben bennünket, nyitva hagyjuk a határokat az NDK-állampolgárok számára”. Kohl elérzékenyült a magyar döntés hallatán, de aggasztotta az esetleges szovjet reagálás. Ezért – bár diszkréciót ígért Németh Miklósnak – a tárgyalás után mégis felhívta Gorbacsovot, s megkérdezte, támogatja-e a magyarok döntését. Gorbacsov csak azt válaszolta: „A magyarok jó emberek.” Kohl ebből megértette, hogy Moszkvában jóváhagyták a magyar lépést. A magyar miniszterelnök egyedül Magyarországnak az Európai Közösséghez való közeledéséhez kért támogatását Kohltól, amire ígéretet is kapott.¹⁸

Augusztus 29-én Horn külügyminiszter meghívást kapott az NDK-ba, a felmerülő problémák tisztázására. Horn Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyetessel, a magyar állambiztonság irányítójával augusztus 31-én érkezett Kelet-Berlinbe. Ott NDK-s kollégája, Oskar Fischer és a beteg Honeckert helyettesítő Günter Mittag PB-tag fogadta. Fischer keményen kikelt a határnyitás magyar „ultimátuma” ellen. Ugyanakkor kategorikusan elutasította Horn ellenjavaslatát, hogy az NDK jelentse be: pozitívan fogják elbírálni a hazatért állampolgáraik kivándorlási kérvényeit. A tárgyalás a felek teljesen eltérő álláspontja miatt eredménytelen maradt.¹⁹

Az 1989. szeptember 7-i kormányülésen a már augusztus 22-én eldöntött határnyitásról formális, de még nem nyilvános döntés született. Horn Gyula aznap délután fogadta Alexander Arnot NSZK-nagykövetet, és közölte vele, hogy a kormány döntött, és szeptember 10-én este jelentik be az aznapi határnyitást.

Horn Gyula szeptember 10-én vasárnap 19.00-kor a Magyar Televízió *A Hét* című műsorában nyilvánosan is bejelentette a döntést az aznap éjféλι határnyitásról. A nyugatnémet csatornák élöben közvetítették az adást. Már aznap éjszaka négy-ötezren éltek a kiutazás lehetőségével, és a berlini fal leomlásáig (1989. november 9.) több mint 50 ezer keletnémet távozott Magyarországon keresztül az NSZK-ba.

A hálás szavakon túlmenően az NSZK létfontosságú gazdasági támogatást is nyújtott: 1989. október 5-én Budapestre látogatott Max Streibel bajor és Lothar Späth baden-württembergi miniszterelnök, és tartományaik nevében megállapodást írtak alá 500 millió DM hitelkeretről, valamint egy további 500 milliós kontingensről, amelyet az NSZK kormánya garantált.

1989. október végén a *Der Spiegel* interjút készített Németh Miklóssal, amelyben utaltak rá, hogy a határnyitással Magyarország nemcsak saját magát reformálta meg, hanem az NDK-t is. Németh egy kérdésre így válaszolt: „A magyar kormányt kizárólag humanitárius szempontok vezették, azonban nem lennének őszinték, ha azt mondanánk, hogy a kormány e lépés lehetséges hatásait nem gondolta végig.”²⁰ A miniszterelnök újra megerősítette, hogy kormánya Moszkva jóváhagyása nélkül hozta meg a döntést.

Kohl kancellár hosszas egyeztetés után 1989. december 16-án érkezett háromnapos látogatásra Magyarországra. Szokatlan módon azt kérte az országgyűléstől, hogy támogassák a kormányt a költségvetési vitában, ennek elfogadása ugyanis az IMF hitel feltétele volt. A választások közeledtével pedig önmérsékletre és toleranciára szólította fel az ellenzéki pártokat, ezzel is kifejezve a német érdekeltséget a hatalomváltásban.²¹

Az NDK-vezetés első elképzelései

■ Az 1989. november 13-án megválasztott új miniszterelnök, a reformpárti Hans Modrow 1989. november 17-i kormánynyilatkozatában előbb „szerződésközösséget” javasolt a két német állam között, majd december 4-én felvetette a „német konföderáció” lehetőségét. De Modrownak nem

volt ideje megvalósítani reformjait. December 3-án végleg lezárult a hatalomváltás, mert az egész Politikai Bizottság és a Központi Bizottság is lemondott. Az összes kulcspozíciót Modrow hívei foglalták el.

Az NDK jövőjéről maguk a keletnémetek döntöttek; százezres tüntetéseken az újraegyesítést sürgették. Kohl és Modrow december 19-i drezdai közös nyilatkozatukban elfogadták Modrownak a két német állam „szereződésközösségére” vonatkozó javaslatát, a vízummentes forgalom bevezetését december 24-e után és december 22-én a brandenburgi kapu megnyitását a gyalogosforgalom számára. A két német államban gyakorlatilag helyreállt a németek szabad költözési joga. Hatalmas látogatási hullám indult; szilveszterkor félmillióan keltek át a brandenburgi kapun. A politikai fejlemények messze megelőzték a politikusokat. 1990. január végén Modrow kormányrésztvételt kínált a kerekasztal résztvevőinek, s rövidesen megállapodás született a Nemzeti Felelősség kabinetjének létrehozásáról, amely a márciusi választásokig maradt hivatalban.

Az NSZK kezdeti lépései

■ Genscher külügyminiszter november közepén Brüsszelben a Nyugat-európai Unióban megnyugtatta kollégáit, hogy a szövetségi kormány a „külpolitikában nem jár önálló nemzeti utat”. November 14-én pedig Kohl kancellár ismét garantálta Lengyelország nyugati határát az NDK-beli fejlemények miatt aggódó Tadeusz Mazowiecki lengyel miniszterelnöknek.

Kohl kancellár 1989. november 28-i tízpontos terve „azonnali konkrét segítséget” helyezett kilátásba az NDK számára, s támogatta a konföderatív struktúrák kialakítását. Ennek azonban nélkülözhetetlen feltétele, hogy az NDK-nak „legitim, demokratikus kormánya” legyen. A szabad választások után pedig különböző össznémet intézmények alakulhatnak: az állandó konzultációt és politikai harmonizációt végző kormánybizottság, közös műszaki bizottság és közös parlamenti testület. Ha e politika sikeres lesz, a német nép végül szabad Európában, szabad önrendelkezésben visszanyerheti egységét.²²

A tervezet több óvatos és általános megállapításával egyidejűleg határozottan kimondták, hogy az NSZK végcélja az egyesítés, de csak a Szovjetunió hozzájárulásával. Kohl érzékeltette, hogy a szabad parlamenti választásokig csak gyorssegélyt hajlandó nyújtani az NDK-nak. Az 1990. március 18-ára előrehozott választásokig a szövetségi kormány következetesen ki is tartott álláspontja mellett.²³ Minden politikai óvatossága ellenére Kohl kancellár azonban a határnyitás másnapján, november 10-én Nyugat-Berlin schönebergi városháza előtt biztosította a keletnémeteket, hogy „ebben a nagy és történelmi órában” nincsenek egyedül, és folytatniuk kell szabadságukért vívott harcukat, mivel „oldalaton állunk. Mi egy nemzet vagyunk”.

Az 1990. február 7-i NSZK-kabinetülés az NDK-nak hivatalosan is pénzügyi unió létesítését javasolta. A bonni kormány teljes felelősséget vállalt az NDK gazdaságáért, a pénzügyi stabilitásért, a foglalkoztatásért, a nyugdíjakért, a szociális ügyekért és infrastruktúráért. De azt követel-

te, hogy a nyugatnémet gazdasági rendszert az NDK-ban is vezessék be, mert a nyugatnémet gazdaság-, pénzügy- és pénzpolitika csak egységes piacgazdasági rendszerben érvényesülhet. Az NDK hozzáigazítását a szövetségi köztársaság rendszeréhez államszerződésben rögzítik. Bonnban a pénzügyi részleteket alárendelték az NDK-beli választások eredményének, s a két márka átváltási árfolyamát is függőben hagyták. Egy választási gyűlésen Kohl azonban megígérte, hogy a kisebb megtakarításokat 1:1 arányban váltják át.²⁴

Az Egyesült Államok álláspontja

■ Miközben London és Párizs a német újraegyesítéstől az európai rendszert látva veszélyeztetve, Washingtonban higgadtan, sőt elégedetten szemléltek azt, mivel a kelet–nyugati konfliktusban közelinek tűnt céljuk megvalósulása, Közép- és Kelet-Európa felszabadítása a kommunizmus alól. Bonnban visszafogottnak mutatkoztak, hogy meggondolatlan lépésekkel ne terheljék a bonyolult helyzetet. Az Egyesült Államokban egyetértettek a kancellár tervével, ugyan hiányolták az előzetes konzultációt. Egyetértésüket ahhoz a feltételhez kötötték, hogy az NSZK továbbra is a nyugati szövetség része marad. Utaltak a szövetségesek Németország-politikai jogaira is, hogy visszatartsák Bonnt az egyedüli cselekvéstől.

A Szovjetunió lépései

■ Az egyesítési lépések konkrét tervezése 1990. január végén – február elején kezdődött. Január 24-én Moszkvában ismét Portugalov adott impulzusokat az egyesítési folyamatnak, amikor kijelentette: ha az NDK lakói az újraegyesítést akarják, az be is következik. A Szovjetunió nem ellenzi ezt a döntést, „s nem fogunk beavatkozni”. Bonnban Portugalov kijelentését a német újraegyesítéssel kapcsolatos szovjet álláspont gyökeres változásának tekintették.

Január 30-án reggel Gorbacsov – Modrow jelenlétében – kijelentette, hogy a német újraegyesítést többé nem lehet kizárni a „jövő lehetőségei közül”. A Szovjetunió tiszteletben tartja a német nép önrendelkezési jogát. Lehetőleg legfelsőbb szintű négyhatalmi tárgyalásokat kell kezdeni és olyan megoldást találni, amely az NDK érdekeit is figyelembe veszi.

A német egységben a döntő áttörés Kohl és Genscher 1990. február 10-i moszkvai tárgyalásain történt, ahol Gorbacsov beleegyezett a német egyesítésbe. Teljes körű jogot biztosítva, szabad kezét adott belső módosításai kidolgozásához és külső keretfeltételei (az ún. 2 + 4 tárgyalások, a két német kormány és az egykori megszálló hatalmak bevonásával) megkezdéséhez.²⁵

A 93 százalékos választási részvétellel lebonyolított 1990. március 18-i választásokon a CDU a szavazatok 40,59, az SPD 21,76, a PDS 16,32, a Német Szociális Unió 6,27 százalékát szerezte meg. A Népi Kamarában kétharmados többségű kormánykoalícióra törekedtek, mivel elképzeléseik megvalósításához alkotmánymódosításra volt szükség. Végül is széles

bázison (kereszténydemokraták, a Német Szociális Unió – DSU, a Demokratikus Útrakelés – Demokratischer Aufbruch, a liberálisok, a nőszövetség, a szabaddemokraták és a szociáldemokraták részvételével) jött létre a történelmi jelentőségű koalíció, a Szövetség Németországért (Allianz für Deutschland), amely 1990. október 3-ig alakította az NDK kormánypolitikáját. Április 12-én a kereszténydemokrata Lothar de Maizière-t az NDK miniszterelnökévé választották, s megkezdődött az operatív Németország-politika időszaka.²⁶

Négyhatalmi tárgyalások

■ Miközben a német egyesítés gazdasági és belpolitikai körülményeiről alapvetően a németek döntöttek, a külpolitikai kérdések rendezése az érvényes nemzetközi szerződések értelmében csak az egykori négy szövetséges hozzájárulásával történhetett. A négy hatalom részvételének szükségessége abból is adódott, hogy a német egyesítés az egész európai rendszert érintette. Az NDK elvesztése s az előrehaladott lengyel, magyar és csehszlovák események miatt a szovjet befolyás várható megszűnése ezekben az országokban is az egész európai szovjet impérium összeomlásával fenyegetett.

A berlini fal megnyitása után a francia álláspontot történelmi terhelt ségek, a Németország gazdasági hatalmától való aggodalom és az európai rendszer és béke veszélyeztetettségének félelme szőtte át. François Mitterrand francia elnök a német újraegyesítést „jogilag és politikailag lehetetlennek” tartotta, s az egyesített Németország „önálló, ellenőrizhetetlen hatalomként” elviselhetetlen Európa számára. Még a régi francia–oros szövetség megújítása is felmerült, ha az egyesült Németország túlságosan nagy súlyra tenne szert.

Margaret Thatcher brit miniszterelnök a klasszikus brit európai egyensúlyi gondolkodás hagyományai értelmében az erős, egyesített Németországot a második világháború utáni stabilitás komoly kihívásának tekintette, nem katonai értelemben, hanem az Európai Közösségbe kapcsolt német gazdaság további erősödése miatt. Ezért az egyesítést nem szabad „elsietni”. Giulio Andreotti szerint Kohl tíz pontos terve „rosszkor” érkezett, s a német konföderáció vagy az egyesítés nem aktuális.²⁷

Az Egyesült Államokban azonban pozitívan szemlélték a németországi eseményeket, s az egyesítést a hosszú távú nyugati politika beteljesüléseként üdvözölték. Bush elnök és Baker külügyminiszter csupán arra tartott igényt, hogy az egyesítési folyamatot kezeljék összhangban az amerikai–szovjet kapcsolatok konstruktív fejlődésével, az egyesülés a NATO és az Európai Közösség intézményein belül menjen végbe, s közben vegyék figyelembe a négy hatalom jogait és felelősségét. Miközben a franciák és a britek történelmi tapasztalataik alapján visszafelé tekintve érveltek, az amerikaiak előre pillantottak, és az „új korszak új építészét” keresték.

A szovjet vélemények egyre óvatosabbak lettek. Ráadásul a Szovjetunió is súlyos válságba került, amely lekötötte vezetői figyelmét. 60-100

millió polgár élt a létminimumon, a hadseregben és a biztonsági erőknél pedig veszélyes mértékben romlott a hangulat. Ezért 1990 januárjában Bonnban komolyan vették Gorbacsov megjegyzését, hogy a német egyesítés esetén „kétsoros jelentés jelenne meg arról, hogy egy marsall átvette a pozíciómat”.²⁸

A szovjet vezetés nehéz helyzete lehetővé tette Kohlnek, hogy a Szovjetunióval és a nyugati hatalmakkal kapcsolatban maradványokra öntudatosabban lépjen fel. Az NSZK nagyvonalú gesztusai és hosszú távú segélyígéretei döntőek lehettek a „realisták” és az „ortodoxok” harcában.

1990. január végén az egyesítés külpolitikai biztosításának kereteit keressze a Szovjetunió négyhatalmi találkozót javasolt, az amerikai külügyminisztérium politikai tervezőcsoportja pedig a 2 + 4 –elképzelés első verzióját fogalmazta meg: a két német állam előbb tárgyalja meg az egyesítés gazdasági, politikai és jogi kérdéseit, majd az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió az NSZK-val és az NDK-val együtt a külpolitikai vonatkozásokat tisztázza. Genscher elképzelése az volt, hogy a német egyesítést csak a két német állam és a négy hatalom tárgyalja végig. Azután azonban a helsinki folyamat keretében valamennyi európai államot, valamint az Egyesült Államokat és Kanadát is vonják be a tárgyalásokba, megakadályozandó Németország elszigetelését, miként a századfordulón történt.

Sevardnadze csak a Varsói Szerződés és a NATO-országok külügyminisztereinek 1990. február 13-án Ottawában rendezett Nyitott Égbolt konferenciáján járult hozzá a két német állam és a második világháború négy győztes hatalmának egyenjogú részvételén alapuló tárgyalásokhoz.²⁹

Az 1990. március 18-i NDK-beli választások alapvető változást hoztak a párizsi és moszkvai politikában. Franciaország az NDK gyors átvételére buzdította a szövetségi köztársaságot, hogy elkerüljék a 13. állam felvételének hosszadalmas procedúráját az Európai Közösségbe, illetve felgyorsította Európai Uniós kezdeményezéseit. Moszkvában pedig nem hivatalosan elismerték az egyesített Németország NATO-tagságát.

Ezért az 1990. május 5-i, Bonnban ülésező első 2 + 4 konferencia előkészítésekor Kohl elég erősnek érezte magát, hogy a NATO-tagság ügyében követelje a NATO-szerződés védelmi záradékának egész Németországra való kiterjesztését, a szovjet csapatok kivonását szigorúan megállapított határidővel, valamint a Bundeswehr állomásoztatását és a hadkötelezettség érvényesítését egész Németországra. Ellenszolgáltatásként április 23-án Moszkvának átfogó kétoldalú együttműködési és az erőszakról való lemondás szerződését kínálta, egyfajta „együttműködési charta” formájában.³⁰

Az április 23-i javaslatral különleges német–szovjet viszony kezdődött, amely 1990 egész nyarán tartott, s tetőpontját Kohl és Gorbacsov kaukázusi találkozásánál érte el. Eközben a pénz szintén nagy szerepet kapott, mert a Szovjetunió mély gazdasági és társadalmi válságából nyugati hitelekkel keresett kiutat. A szovjet hiteligényekhez közeledve a június 18-án Moszkvában aláírt hitelszerződés ötmilliárd márka szabad felhasználású hitelt biztosított a Szovjetunióknak, amely cserében fokozatosan beleegyezett az egyesített Németország NATO-tagságába.

A NATO a maga részéről azzal közeledett a Szovjetunióhoz, hogy július elején londoni nyilatkozatában módosította a szövetség doktrínáját. Bejelentette, hogy a NATO és a Varsói Szerződés ne tekintse egymást többé ellenfélnek, s a NATO haderőstruktúráját és stratégiáját a hidegháború utáni világ megváltozott körülményeihez igazítja. Csökkenti nukleáris fegyverei számát, s a „rugalmas reagálást” úgy alakítja át, hogy az „kevésbé támaszkodjon nukleáris fegyverekre”. A NATO „londoni nyilatkozata” és a bonni milliárdos hitel biztosította Gorbacsov túlélését, akit az SZKP július 2–13-a között üléselő 28. kongresszusa a tábornokok és pártbürokraták ellenében ismét megerősített a főtitkári székben.³¹

E fejlemények döntőek voltak a német egyesítés szempontjából. A hálas Gorbacsov kaukázusi szülőfalujába hívta meg Kohl kancellárt. De az áttörés már július 14-én, a külügyminisztérium vendégházában rendezett szűk körű találkozóon megtörtént. A július 16-án Gorbacsov vadászházában tartott formális tanácskozáson megállapodtak abban, hogy a 2 + 4 tárgyalásokat kötelező érvényű nemzetközi jogi szerződéssel zárják le, az egyesített Németország az NSZK-ra, az NDK-ra és Berlinre terjed ki, és a NATO tagja lehet. De le kell mondania az ABC fegyverekről és a NATO katonai struktúráit nem terjesztheti ki az egykori NDK területére, amíg ott szovjet csapatok állomásoznak.³²

A 2 + 4 tárgyalások lezárása a kaukázusi megegyezés után már csak formális ügy maradt. Az 1990. július 17-én Párizsban rendezett harmadik 2 + 4 tárgyalásokon a felek jóváhagyták a találkozó eredményét. Rögzítették, hogy lengyel sürgetésre felveszik záródokumentumukba az Odera–Neisse-vonal lengyel nyugati határként való kötelező érvényű, nemzetközi jogi elismerését. Augusztus végén a szovjet fél váratlanul bejelentette, hogy a csapatkivonások határideje „a német anyagi és pénzügyi támogatás nagyságától” függ. Szeptember 5-én a teljes összeget szovjet részről 36 milliárd márkában állapították meg, Kohl azonban csak 8 milliárdot ajánlott; végül 15 milliárd márkában állapodtak meg.

Az 1990. szeptember 12-én Moszkvában rendezett utolsó 2 + 4 találkozó aláírták „A Németországra vonatkozó befejező szabályozás szerződését”, amelynek tíz cikkelye jogilag is véget vetett a második világháborúnak. A békeszerződést helyettesítő nemzetközi jogi szerződés rögzítette Közép-Európa 1945 utáni területi állapotát, és közös döntéssel lezárta a Németországot érintő területi kérdéseket. Megállapította, hogy az egyesített Németország az NSZK, az NDK és Berlin területeire terjed ki. Szorgalmazta a Németország és a Lengyel Köztársaság közötti határok nemzetközi jogi szerződéses megerősítését, amire 1990. november 14-én került sor. Megerősítették az erőszakról való lemondást; az egyesült Németország lemondott az ABC-fegyverek előállításáról és birtoklásáról. A Bunderwehr létszámát 370 ezer főben korlátozták. Az államközi viszonyokban a fegyverzetet és a haderőlétszámot az ENSZ alkotmányához és chartájához kapcsolták. A Szovjetunió ismét garantálta, hogy haderejét 1994 végéig teljesen kivonja Németországból. A szovjet katonaság kivonása után német NATO-csapatok is állomásozhatnak az öt új tartományban, de nem rendelkezhetnek atomfegyver-hordozó eszközökkel. E területen 1994

után sem engedélyezik külföldi csapatok és nukleáris eszközök elhelyezését. Genscher sürgetésére megállapodtak abban, hogy 1990. október 1-jén aláírják azt a dokumentumot, amely a német egyesítés napján felfüggeszti a négy hatalom jogait Németországra mint egészre és Berlinre vonatkozóan. Az egyesített Németország szabadon dönthetett szövetségi hovatartozásáról. E napon az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet tagországai New Yorkban tartott külügyminiszeri értekezletén tudomásul vették és üdvözltek a szerződést és egyéb megállapodásokat. A 34-re csökkent tagországok vezetői 1990. novemberi párizsi csúcstalálkozójukon aláírták Európa alkotmányát, a Párizsi Chartát.³³

1990. október 9-én szovjet–német egyezményt írtak alá egyes átvezető intézkedésekről, amely rögzítette az öt új tartomány területén 1994 végéig tartózkodó szovjet katonák költségeit, hazaszállításuk és otthoni elhelyezésük körülményeit. Október 12-én újabb szovjet–német egyezményben részletesen rögzítették a szovjet csapatoknak az NSZK-ban való meghatározott időtartamú állomásoztatását és tervszerű kivonását. November elején pedig húsz évre szóló egyezményt kötöttek a két ország gazdasági, ipari és tudományos-műszaki együttműködéséről. A szovjet–német jószomszédi, partnerségi és együttműködési szerződést Gorbacsov és Kohl 1990. november 9-én írta alá a bonni Schaumburg palotában. Ebben a felek hangsúlyozták a múlt végérvényes lezárásának kívánságát, és kifejezték meggyőződésüket, hogy új, közös érdekeken alapuló egyesült Európát teremtenek.³⁴ Németország belső egyesítése azonban további nehézségekkel járt.

■ JEGYZETEK

1. Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Bp., 2004. 537.
2. Uo. 539.
3. Uo. 540–541.
4. Uo. 542.
5. Uo. 542.
6. Uo. 544.
7. Uo. 545.
8. Az MSZMP KB Külügyi Osztály tájékoztatója (1989. március). MOL V. főosztály M-KS-288 f. 32./1989/ 1. őe. 29. dok. Idézi Vági Attila: *Magyarország és a német egység (1989)*. In: Németh István: *A Német Demokratikus Köztársaság 1949–1990. Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 113.
9. Uo. 112.
10. Uo. 116.
11. Uo. 119–120. A Páneurópai piknik történetéhez kapcsolódó előadásokat lásd Gyarmati György (szerk.): *A Páneurópai piknik és a határátörés (1989)*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2009.
12. Az esetet részletesen feldolgozza Szalay Péter 2006-ban készült *Határeset* című dokumentumfilmjében
13. Oplatka András: *Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra*. Helikon Kiadó, Bp., 2008. 202.
14. Uo. 204–205.
15. Hanns Jürgen Küsters – Daniel Hofmann [Bearbeitet]: *Dokumente zur Deutschlandpolitik. Deutsche Einheit*. Sonderedition aus der Akten des Bundesamtes 1989/90. R. Oldenbourg Verlag, München, 1998. 378.
16. Uo. 379.
17. Uo.
18. Oplatka András i. m. 214.
19. Uo. 226–227.

20. Horváth István – Németh István: ... és a falak leomlanak. Magyarország és a német egység (1945–1990). Magvető, Bp., 1999. 377.

21. Uo. 392.

22. Németh István: Németország története... i. m. 553.

23. Uo.

24. Uo. 556–557.

25. Uo. 557.

26. Uo. 557–558.

27. Uo. 559–560.

28. Uo. 560.

29. Uo. 561.

30. Uo. 563.

31. Uo. 563–564.

32. Uo. 564–565.

33. Uo. 565.

34. Uo. 566.

